

**“МАЪОРИФУН НАСАБ” ҚЎЛЁЗМАСИНИ ТАБДИЛ ҚИЛИШДА
ЎЗИГА ХОС ҚИЙИНЧИЛИКЛАР****Адамбаева Наргиза Қадамбаевна**

ТТА Урганч филиали,

Инглиз тили кафедраси в.б.доценти, PhD

Аннотация: Мазкур мақола IX-XX аср боши Хива адабий муҳитининг йирик вакилларида Бобожон Санойининг Берлин давлат кутубхонасида сақланаётган “Маъорифун насаб” (Насабдан хабардор бўлиш) номли дастхат нусха қўлёзмасининг жорий алифбога табдили, хусусан, қўлёзманинг тузилиши ва таркиби билан боғлиқ табдил ва таҳрир жараёнида кузатилган хусусиятлар ўрганилган.

Калит сўзлар: “Маорифун насаб”, Бобожон Санойи, Ҳасанмурод қушбеги, эдицион филология, транслитерация, дoston, тарихий наср, тарихнавислик.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7706055>

Кириш. Сўнгги йилларда мамлакатимизда қадимий ёзма манбаларга эътибор ҳар қачонгидан кучайди. Қадимий китоб фондларидаги қўлёзма, тошбосма манбалар, тарихий ҳужжатларнинг сақланиши ва тарғиботи бўйича Ҳукумат миқёсида қатор қарорлар қабул қилинди, бу бежиз эмас. Чунки, ҳар бир халқнинг ўзлигини белгилловчи миллий маданият тушунчаси халқаро сатҳда глобаллашиб, оммавий маданиятга сингиб йўқолиш хавфи турган бир замонда асосий эътиборни халқнинг ўзига хослигини сақлаб қолишга қаратиш тарихий ўзлигига эга ва бу эгаликни таниган ҳар бир миллат учун энг ишончли йўлдир. Айни ҳақиқат айни ўринда ҳаққоний ва соғлом маслакда анлангани учун ҳам бугун дунё фондларида сочилиб ётган қадимий ёзма манбаларимизга жиддий эътибор қаратиляпти, соҳа олимларини шу мақсад йўлида жипслашишга ундаляпти, токи ўзбек халқи ўзининг шонли тарихи билан ўзлигини сақлаган ҳолда жаҳон ҳамжимиятида ўзининг муносиб ўрнига эга бўлсин.

Асосий қисм. “Маъорифун насаб” асари ҳақида 1929 йилда шарқшунос олим В.В.Бартольд илк маълумот берган ва асар номини “Таворихи Хоразмшоҳия” деб келтирган. Шунингдек, 1945 йил турк олими Фуод Кўпрулузода, 1948 йили “Ислом қомуси” китобининг учинчи ва бешинчи жилдларида бошқирд олими Заки Валидий, 1964 йил венгриялик олим Янош Экман қўлёзма ҳақида қисқа ахборотлар билан чекланган. “Маъорифун насаб” ҳақида В.В.Бартольд томонидан берилган дастлабки маълумотлардан қарийб ярим аср ўтиб, 1978 йил америкалик олим Ю.Брегель Бобожон Санойининг илмий-адабий меросини ўша давр адабий муҳитида яратилган бадиий тарихий наср намуналари билан қиёсий ўрганиб, хусусан “Маъорифун насаб” асарининг бу адабий муҳитдаги ўрни хусусида тафсилотлари билан тўхталган.

XIX аср иккинчи ярми Хива хонлигининг муҳим ва мураккаб бир даври ҳақида жонли маълумот берувчи “Маъорифун насаб” қўлёзмасининг табдили давр тарихини

ўрганувчи мутахассислар учун ва албатта – манбашунос, матншунос, адабиётшунос, тилшунос олимлар учун ниҳоятда зарур тадқиқот манбаидир. Асарнинг тарихий манба сифатидаги қиймати шундаки, муаллиф ўзи тасвирлаётган воқеликка яқин замонда яшаган, балки қайсидир даражада бу тарихда иштирок этган. Кўзи билан кўрган манзараларни чизиш, энг камида, воқеликка гувоҳ бўлган кишидан эшитиб уни қоғозга тушириш ҳаққоний тарихнависликни белгиловчи омиллардан биридир. Қўлёзмада “Равзатус сафо”, “Таворихи анбиё”, “Низомут таворих”, “Ҳукамо тарихи”, “Шажараи Саид Муқимхоний”, “Тазкиратуш шуаро”, “Мирсодул ибод”, “Зафарнома” каби кўплаб манбаларга мурожаат қилинганки, манбашунослар учун “Маъорифун насаб” асарининг бу манбалар билан боғлиқ жиҳатларини комплекс ўрганиш тарихий ва адабий манбашунослик учун бой назарий ва амалий натижаларни бериши мумкин. Қўлёзма матнининг табдили ва уни нашрга тайёрлаш жараёнидаги тажрибалар эса матншунослик илмининг таркибий қисми бўлган транслитерация, эдицион филология соҳасидаги кўплаб муаммоларни ечишга замин ҳозирлайди.

Бобожон Санойининг адиблик малакасига далолат қиладиган яна бир жиҳат жумла ва улардаги ифодаларнинг гўзал саъж санъати асосига қурилганидир: *визарот паноҳ – нажобат дастгоҳ; вазири аъзам – дастури акрам; уқда кушоси – адолат русумининг доноси; беки мазкур – эҳсони мавфур; афсари бирла сарафроз – комронлиг аврангида мумтоз; зарринқалам фузалолар – мушкинрақам шуаролар; хомаи балогат шиър – фасоҳат кирдор; ҳушлари етушгудек – авом аҳли тушгудек; ёдгор бўлсун – собит ва пойдор бўлсун; маъно аҳли эшикларининг гадоийи – ал-мутахаллас бис Санойи.*

“Маорифун насаб” асари структураси ва таркиби. Китоб анъанавий ҳамд ва солавот билан бошланиб, кейин китобнинг ёзилиш сабаблари баён этилган. “Муқаддима”да айтилишича, китоб беш мустақил боб ва хотимадан таркиб топган. Биринчи бобда Одам алайҳиссаломдан то Нух алайҳиссаломгача бўлган пайғамбарлар тарихи зикр қилинган. Иккинчи боб баёни Нух алайҳиссаломнинг ўғли Ёфас алайҳиссаломдан бошланиб, Қўнғирот уруғининг тарқалишигача давом этган ҳамда мўғул подшоҳларининг тарихи келтирилган. Учинчи бобда Қурлос авлодидан подшоҳлик қилган шахсларнинг мартабалари изоҳланган. Тўртинчи боб Элтузархоннинг ота-боболари тарихига бағишланган ва охириги бешинчи бобда Элтузархоннинг туғилганидан то Бобожон Санойи яшаган давргача Хива, Хоразм салтанатида рўй берган воқеалар тарихи ёритилган. Китобнинг хотима қисмида муаллиф валий зотлар, уламолар, бек-амирлар, донишманд ҳакимлар, шоирлару фозиллар ҳаёти билан боғлиқ ажойибу ғаройиб ҳикоятларни жамлашни ният қилган, аммо бу қисм биз табдил қилган қўлёзмада мавжуд эмас.

Хулоса. Тарихий воқеаларни қаламга олар экан, муаллифдан тил воситаларини маҳорат билан қўллай олиш, нутқнинг экспрессивлигини таъминлай билиш қобилияти талаб қилинади. Шунинг учун ҳам тарихнавислик илмий ва бадиий жиҳатдан лаёқатли, моҳир шахсларга топширилган. Айни ёндашув сабабли адабиётшуносликда “тарихий наср” деган жанр пайдо бўлган. Бундай ёдгорликлар жаҳон адабиётшунослигига доир манбаларда *тарихнавислик* (историография, historiographies) ёки *тарихий наср* (историческая проза, historic prose) каби истилоҳлар билан юритилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Байнштейн О.Л. Западноевропейская средневековая историография. – М. –Л. 1964;
2. Бартольд В.В. Новый источник по истории Хорезма. Соч. Т.VIII. –М.:Наука, 1973.–С.578.
3. Бертельс Е.Э. Наваи и Аттар. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература –М.Науа,1965. -С.377-421.
4. Сапаева, Д. Н. (2021). ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ДЕРМАТОВЕНЕРОЛОГИК АТАМАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МОРФОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS*, 68.